

עקבות רס"ג ב"מסילת ישרים" לרמח"ל

פתיחה

"מסילת ישרים" לרבי משה חיים לוצאטו זצ"ל הוא מהחשובים שבספרי המוסר. אף שמחברו חי בתקופת האחרונים, זכה הספר, בפרט בחוגי הישיבות, למעמד לו זוכים, בדרך כלל, רק ספרי הראשונים - נתחברו עליו ביאורים והערות, ואף נדפסה בידי הרב יוסף אביב"י מהדורה מתוקנת בשני נוסחאות ע"פ הדפוס הראשון וכת"י המחבר (ראה להלן). עם זאת, דומה כי תשומת לב מעטה, יחסית, הופנתה לביור המקורות שהשפיעו על רמח"ל בכתיבת ספר זה וששימשו אבני בנין ליצירתו, נוסף כמובן לספרות חז"ל במלוא היקפה¹. בכוונתנו להצביע על אחד ממקורות אלה - ספר האמונות והדעות לרב סעדיה גאון².

מעמדו ותכליתו של העולם הזה

המאמר התשיעי באמונות ודעות פותח במעין הקדמה בה מופנה הלומד למסקנותיהם של מאמרים קודמים:

כאשר התאמת במאמר השלישי והרביעי והשישי כי השמים והארץ ומה שיש ביניהם לא נבראו כולם אלא בעבור האדם, ועל כן שמהו באמצע וכל הדברים מקיפים, ועל כן נתן לנפש יתרון מעלה בשכל ובחכמה, ועל כן חייבה במצוות ואזהרות, הכינה בם לחיים תמידיים, ושהחיים האלה, כאשר ישלמו אישי המדברים אשר חייבה חכמתו לברוא אותם, (ו)ישכנה בעולם אחר ויגמלנה בו.

- 1 רמח"ל עשה שימוש בחיבור מסילת ישרים במגוון מקורות. כך, למשל, מבוססים דבריו בפרק ד לפיהם נחשבת עקירת הרצון שבתשובה כעקירת המעשה - על דברי רבי יוסף אלבו בספר העיקרים מאמר ד פרקים כה-כח [ציין זאת רצ"ה קוק בהערותיו למסילת ישרים, בתוך: מסילת ישרים, הוצאת מחברות לספרות, ירושלים תש"ט עמ' 193]. דוגמא אחרת היא השפעתו החזקה של הרמב"ם הניכרת בספר [ראה: פנחס הכהן וילמן, הספר מסילת ישרים לרמח"ל וזיקתו לרמב"ם, סיני קב (תשנ"ח) עמ' עמ' רנח-רסט].
- 2 הציטוטים מספר אמונות ודעות הם ע"פ תרגומו של רבי יהודה אבן תיבון, שאותו, מן הסתם, הכיר רמח"ל.

לפני כן, בפתיחת המאמר השלישי הדין במצוות ובאיסורים, קבע רס"ג כי הטוב השלם הוא רק זה המושג במאמץ ובהשקעה. האדם נדרש, אפוא, לטרוח בקיום המצוות בעולם הזה, כדי לרכוש בכוחותיו שלו את הטוב הנצחי שבעולם הבא:

שומו סבת הגעתם אל הטובה המתמדת בהטריחם במה שצווה בו - הוא יותר טוב, והוא שהשכל דן שיהיה מי שמגיע לטובה על מעשה שהועבד בו - יש לו כפל מה שיגיעו מן הטוב ממי שלא עשה דבר אבל הוא מתחסד עמו, ואין השכל רואה להשוות ביניהם. וכאשר הדבר כן, נטה בנו בוראנו אל החלק היותר, להיות תועלתנו על הגמול כפל תועלתנו אשר תהיה על לא מעשה.

בדומה לכך מסביר רמח"ל ב"מסילת ישרים":

האדם לא נברא אלא להתענג על ה' וליהנות מזיו שכינתו... ומקום העידון הזה באמת הוא העולם הבא... אך הדרך כדי להגיע אל מחוז חפצנו זה הוא זה העולם... והאמצעים המגיעים את האדם לתכלית הזה הם המצוות אשר צונו עליהן הא-ל-יתברך שמו. ומקום עשיית המצוות הוא רק העולם הזה. על כן הושם האדם בזה העולם בתחילה, כדי שעל ידי האמצעים האלה המזדמנים לו כאן - יוכל להגיע אל המקום אשר הוכן לו שהוא העולם הבא, לרווח שם בטוב אשר קנה לו על ידי אמצעים אלה... אמנם לכשיזכה האדם לטובה הזאת ראוי שיעמול ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה, והיינו שישתדל לידבק בו יתברך מכח מעשים שתולדותם זה העניין, והם הם המצוות.

בביטויים דוגמת 'אשר קנה לו' או 'ראוי שיעמול ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה' מתמצת רמח"ל את הרעיון האמור. "מסילת ישרים", כספר מוסר, מתמקד בנושאים קיומיים; גם כאשר הוא נוגע בסוגיות אמוניות ענייניו הוא בהשלכות האנושיות שלהן, בעוד התשתית האמונית נרמזת כבדרך אגב. אכן, בספר אחר של רמח"ל, "דרך ה'", בעל האופי המחשבתית-אמוני, מפורט רעיון זה בהרחבה³.

מרכזיות האדם בבריאה

רעיון נוסף, שגם עליו מתבסס דיונו של רס"ג בעולם הבא, שלפיו מהווה האדם תכלית הבריאה, האריך בו הרס"ג כבר בפתיחה לספר ובפרקים הראשונים של המאמר הרביעי. בנוסח הנפוץ של "מסילת ישרים" מוזכרת נקודה זאת בקצרה - "העולם נברא לשימוש האדם"; אולם, ב"מסילת ישרים סדר ויכוח"⁴ מוקדש לנושא דיון נרחב, תוך התנצחות עם הדעה הרואה את תכלית הבריאה מחוץ לאדם, ובעקבות זאת את היעוד האנושי מתממש בעולם הזה ואת המצוות כבעלות תפקיד

3 דרך ה', חלק א פרק ב, ב [הוצאת פלדהיים, ירושלים תשמ"א, עמ' 19].

4 מסילת ישרים 'סדר ויכוח', מהדורת ר"י אביב"י, מכון אופק, ירושלים תשס"ג, עמ' סז עד. במהדורה זו מכונה הנוסח הנפוץ, שעל-פיו נדפס הספר עוד בחיי הרמח"ל: 'סדר פרקים'.

משני. יתר על כן, בנוסח זה של מסילת ישרים מכוונים כל הנימוקים המוכיחים כי אין החיים העכשוויים מטרה כשלעצמה להפרכת דעה זו. הווי אומר - כרס"ג, וכנראה בעקבותיו, מסתמך רמח"ל על הטיעון הפילוסופי של מרכזיות האדם בבריאה. טיעון זה משתלב בליבת הדיון ב"סדר ויכוח", הנושא, מעצם טיבו כמעמת דעות שונות, גוון הגותי מסויים⁵. אך ב"סדר פרקים", הנוסח המקובל של מסילת ישרים, המתרכז לגמרי בהדרכה מוסרית פראקטית, הוא נזכר בקצרה בלבד. אף כאן ניכר ההבדל בין ספרות המוסר בעלת הגישה המעשית-יישומית - לבין ספרות ההגות הנוטה יותר להרחיב בהסברת היסודות התיאורטיים ולהעמיק בהם.

הראיות לקיום העולם הבא

כדרכו, מוכיח רס"ג את דעותיו על העולם הבא מן "המושכלות, הכתובות והמקובלות". כלומר, הוא מביא שלוש סדרות של ראיות - מההגיון, מן הכתוב בתנ"ך, וממסורת חז"ל. בסדרת הראיות הראשונה ('ההגיוניות'), לה מוקדש הפרק הראשון מהמאמר התשיעי של "האמונות והדעות", שש ראיות. ראיה ראשונה - הרע המצוי בעולם, המעורב אף בדברים הטובים שבו:

הבורא יתברך, כפי מה שנראה לנו מחכמתו ומיכולתו ומהטבתו אל ברואיו, לא יתכן להיות שיעור הטובה אשר כיוון בה לנפש הזאת הוא מה שהיא מוצאה בעולם הזה מטובותיו והנאותיו. שכל טובה שיש בעולם הזה יש עמה רעה, ועם כל הצלחה עמל, ועם כל הנאה צער, ועם כל שמחה אבל, וכל חלקיו שווים, וההכרעה לעניינים המעציבים על המשמחים. וכיוון שזהו מבואר אין בו ספק, מן השווה שיהיה החכם משים תכלית תועלת הנפש הזאת העניינים האלה הנהפכים, אבל ראוי שיהיה מזומן לה מדור שיש בו החיים הגמורים וההצלחה המיוחדת ימציאו אותם.

ראיה שניה - חוסר הסיפוק שבחיים:

ועוד, כי אני מוצא כל הנפשות אשר ידעתים אינן נחות בעולם הזה, ולא בוטחות אפילו אם הגיעו אל הגדול שבמלכויות ואל העליונה שבמעלותם. ואין זה בטבעה [של הנפש - גי"ר], כי אם בעבור ידיעתה כי יש מדור יותר נכבד מכל טובות המדור, והיא נכספת לו, ועיניה צופיות אליו. ולולי זה היתה נחה ושוקטת.

5 עיקרון מרכזיות האדם בבריאה חוזר ונשנה בפירוט בכתבים המחשבתיים של רמח"ל. כך למשל הוא כותב בדרך ה': "אך הברייה העיקרית באמת היא המין האנושי, וכל שאר הנבראים, בין השפלים ובין הגבוהים ממנו, אינם אלא בעבורו, להשלמת ענייניו" [דרך ה'; חלק ראשון, ב, ה].

ראיה שלישית - הניגוד שבין תכונות הנפש לבין המציאות ההישגית והתועלתנית:

ומזה שהוא גינה לשכל האדם דברים שטבעו מתאוה להם, כהזנות והגנבה והעזות והנקמה והדומה לזה, וכאשר ישמר מזה ימצאנו עצב וצער ודאגה, ויצטער ויכאב לבו, ולא היה עושה בו כל זה לולי שהוא גומל אותו עליו טובה. וכן שייפה לשכלו הצדק והיושר, ולצוות בטוב ולהיזהר מן הרע, וקיים את כל אלה, ותשיגהו שנאת בני אדם כשיפרע לקצתם מקצתם וכאשר יצוים ויזהירם להבדיל בינם ובין תאוותם, ואפשר שיגדפוהו ויבזוהו, ואפשר שימיתוהו. ולא היה מביא אותו אל כל אלה במה שייפה לשכלו, לולא שהיה עתיד לגמלו עליו גמול גדול⁶.

ראיה רביעית - עושי עוול אינם נענשים בעולם הזה:

מה שאנו רואים מחמוס קצת בני אדם את קצתם, ויהיה החמוס והחמוס בטוב או ברע ואחר כך ימותו. וכיוון שהוא יתברך שופט צדק, מן הדין שיהיה מכין להם מדור שני, ידין בו שניהם בצדק, וישיב לזה גמולו כפי מה שהגיע אליו מצער החמוס, ויביא על זה מן העונש כפי מה שמצא מן הערבות בחמוס ועשקו.

ראיה חמישית - צדיק ורע לו, רשע וטוב לו:

כי אנחנו רואים כופרים בנעימים בעולם הזה, ומאמינים - בצער בו. ואי אפשר שאין לאלו ולאלו עולם אחר שגומלים אותן בו הצדק והמפלט.

ראיה שישית - גם כאשר רשע נענש בעולם הזה, אין יחס מדויק בין החטא לבין העונש:

שאנחנו מוצאים מי שהרג נפש אחת ומי שהרג עשרה נפשות יומת, וכן מי שנאף פעם אחת ומי שנאף עשרים פעם יומת, וכן כל מי שנהג המנהג הזה.

אופיו של דיון זה הוא מחשבת־אמוני - נושאו הוא האמונה בעולם הבא, וההנחות המנחות אותו קשורות במישרין לתפישת יסודות הבריאה והנהגתה. שתי הראיות הראשונות נובעות מהסתירה שבין עקרון הטוב האלוקי לבין מצבו הפגום של העולם. שאר הראיות מבוססות על עקרון הצדק האלוקי, שאף הוא אינו עולה בקנה אחד עם המציאות הנגלית לעינינו בעולם הזה. בראיות הראשונה והשניה, ובמידה מסויימת גם בראיה השלישית, ניכרים, אמנם, קווים קיומיים, אך אף הם מוצגים מהזווית האמונית.

נפנה עתה לקטע המקביל ב"מסילת ישרים", המהווה חלק מדיון מקיף בשאלת יעוד האדם ותכליתו:

6 מן הראוי לציין כי גם בהגותם של בני הדורות האחרונים הוצגה השאיפה לערכים כראיה להישארות הנפש. ראה למשל: הרב משה מונק, בנתיב הערכים, ירושלים תשל"ו, עמ' 48-50.

ותראה באמת, שכבר לא יוכל שום בעל שכל להאמין שתכלית בריאת האדם הוא למצבו בעולם הזה. כי מה הם חיי האדם בעולם הזה, או מי הוא ששמח ושלם ממש בעולם הזה. ימי שנותינו בהם שבעים שנה, ואם בגבורות שמונים שנה, ורהבם עמל ואון בכמה מיני צער וחלאים ומכאובים וטרדות, ואחר כל זאת המוות. אחד מני אלף לא ימצא שירבה העולם לו הנאות ושלום אמיתית, וגם הוא, אילו יגיע למאה שנה, כבר עבר ובטל מן העולם. ולא עוד, אלא שאם תכלית ביאת האדם היה לצורך העולם הזה - לא היה צריך מפני זה שתנופח בו נשמה כל כך חשובה ועליונה, שתהיה גדולה יותר מן המלאכים עצמם, כל שכן שהיא אינה מוצאה שום נחת רוח בכל ענוגי העולם הזה. והוא מה שלמדנו זיכרונם לברכה במדרש קוהלת, זו לשונם: 'וגם הנפש לא תמלא - משל למה הדבר דומה, לעירוני שנשא בת מלך, אם יביא לה כל מה שבעולם אינם חשובים לה כלום, שהיא בת מלך. כך הנפש, אילו הבאת לה כל מעדני עולם אינם כלום לה, למה? שהיא מן העליונים'⁷. וכן אמרו רבותינו זיכרונם לברכה: 'על כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד'⁸, כי אין הנשמה אוהבת העולם הזה כלל, אלא אדרבא מואסת בו, אם כן ודאי לא היה בורא הבורא יתברך בריאה לתכלית שהיא נגד חוקה ונמאס ממנה. אלא בריאתו של האדם למצבו בעולם הבא היא.

רמח"ל משתמש כאן רק בשתי הראיות הראשונות של רס"ג, אותן הוא יכול לסגל לאופי הקיומי של דיונו. כאמור לעיל, השתלה מוצלחת של קטעים מספר אמוני ביצירה מוסרית מחייבת בחירה ושינוי של הרעיונות. רמח"ל נוטל מתוך "האמונות והדעות" רק את הטיעונים המתאימים למגמתו, מעבדם לפי צרכיו, הופכם מהיגדים אמוניים לאמירות קיומיות, ועושה אותם בכך לחלק אינטגרלי מחיבורו העוסק בחובת האדם בעולמו.

שינוי אחר שאותו מכניס רמח"ל בראיה השניה נובע מגישתו הקבלית. בעוד רס"ג מסתפק בציון תחושת אי הסיפוק המתמיד של הנשמה, מתאר רמח"ל את רתיעתה של הנשמה מפני הירידה לעולם הזה ואת געגועיה לעולם העליון שממנו באה. תיאור שכזה, המתאים לדעת המקובלים הרואים בנשמה ישות עצמאית שאינה תלויה בקיומו של הגוף⁹, לא היה יכול לצאת מקולמוסו של רס"ג, הסבור כי הנשמה נוצרת רק עם היווצרותו של הגוף¹⁰. רס"ג גורס קשר הדוק בין נפש לגוף, ולכן הוא סבור כי במישור העקרוני, לפחות, יש בחיים הארציים בכדי להשביע את הנפש, ורק ידיעתה

7 קה"ר, ה, ז.

8 אבות ד, כט.

9 רמח"ל דן בכמה מקומות בכתביו במהותה של הנשמה, ראה למשל: דעת תבונות, סח-ע-ה [מהדורת הרב חיים פרידלנדר, בני ברק תשמ"ג, עמ' נג-סא].

10 האמונות והדעות, מאמר שישי. וראה על כך בהרחבה: הרב שמחה בונם אורבך, עמודי המחשבה הישראלית (ירושלים תשל"א) כרך א, עמ' 97-104.

על העולם הבא היא המונעת זאת. לעומת זאת, לפי תפישתו של רמח"ל את הנשמה תחושת היעדר הסיפוק שלה היא פנימית, ונובעת מכיסופיה למקום מוצאה. אפשר שאריכות הדברים של רמח"ל בדבר הנשמה המואסת בעולם הזה שהוא "נגד חוקה ונמאס ממנה" באה בכוונה תחילה לשם פולמוס מוסווה עם רס"ג, המצהיר כי חוסר הנחת של הנפש "אינו בטבעה", ולולא הכרתה בעולם הבא "היתה נחה ושוקטת". מכל מקום, רמח"ל מתבסס, אמנם, על טיעונו הפילוסופי של רס"ג, אך מעצב אותו מחדש ברוח הקבלה.

כאמור, הראיות השלישית, הרביעית והחמישית אינן מתאימות למגמתו של רמח"ל במסילת ישרים, ולכן אין הוא מביא אותן. להשמטתה של הראיה השלישית ישנה, ככל הנראה, סיבה נוספת: טענתו של רס"ג בדבר נטייה אנושית טבעית לטוב אולי מקובלת גם על הרמח"ל, אך אינה נכונה לגבי ייעוד החיים המתואר ב"מסילת ישרים". כבר בהקדמתו מטעים רמח"ל את התביעה ללימוד מוסר בכך ש"אין דברי החסידות וענייני היראה והאהבה וטהרת הלב דברים מוטבעים באדם". "מסילת ישרים" בא, במוצהר, להקנות לאדם תכונות שאינן נמצאות בו מטבע ברייתו, ובוודאי שאין הוא יכול להתבסס על טענה בדבר טבעיותן של אותן תכונות.

הפרקים השני והשלישי של המאמר התשיעי ב"אמונות ודעות" מכילים את סדרת הראיות השניה - מן הכתוב. רמח"ל אינו משתמש בראיות אלה, כנראה בגלל אופיין האמוני המובהק, ובשל היות הפסוקים נתונים לפרשנויות שונות. גם הדיון, המופיע בפרק השלישי, העוסק בשאלת היעדר איזכור העולם הבא מן התורה שבכתב, אינו רלוונטי לספר שתוכנו העיקרי הוא קיומי-מוסרי.

הפרק הרביעי של אותו מאמר ב"אמונות ודעות" כולל את הסדרה השלישית - ראיות מן ה'מקובל', כלומר מדברי חז"ל. בחלקו הראשון ראיות הנוגעות לקשר שבין העולם הזה לעולם הבא:

קבלו קדמוננו מן הנביאים כי העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא, כפרוודור לפני ארמון המלכים אשר צריך שיתקן אדם עצמו בו במה שהוא ראוי להתקן קודם שיכנס אל הארמון לפני המלך. וזה מבואר בדבריהם 'העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא, התקן עצמך בפרוודור כדי שתכנס לטרקלין'¹¹. ואמרו עוד ששעה בתשובה בעולם הזה יותר מועילה מכל חיי העולם הבא שאין בו תשובה, כאשר בארנו שמה שנכתב על הנפש מקדרות ושחרות אי אפשר להנקות. וששעה מנוחה בעולם הבא טובה מכל חיי העולם הזה, כי הנפשות אליו לא סרו נשקפות עדיו ומצפות אליו כאשר בארנו. והוא אמרם: 'יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה'¹².

11 אבות, ד טז.

12 שם, שם יז.

וקבלו עוד, שהעולם הבא החיים בו כאור, ואין שם מאכל ולא משתה ולא פריה ורבייה ולא מיקח ולא ממכר ולא דבר מדברי העולם הזה, אבל גמול הצדיקים מכבוד הבורא. והוא אמרם: 'העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא פריה ורבייה ולא משא ומתן אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם והם נהנים מזיו השכינה'¹³. ומרוב החזיקם בעניין הזה הנכבד, קבלו שמי שאינו מאמין בגמול העולם הבא ובמתן תורה ואינו מאמין בקבלה אין לו חלק לעולם הבא, ואפילו אם מעשיו טובים. והוא שאמרו: 'אלו שאין להם חלק לעולם הבא, האומר אין תחיית המתים, ואין תורה מן השמים ואפיקורוס'¹⁴. ומנו שבעה שהתקיים אצלם שאין להם חלק לעולם הבא, מפני שהחטיאו בני אדם... ועוד כשתרגמו לנו התורה משום הנביאים זכרו בתרגומה תחיית משה רבנו עליו השלום, כשתרגמו 'וירא ראשית לוי'¹⁵ - 'ויתקבל בקדמיתא דיליה ארי תמן באחסנתיה'¹⁶. ובתרגום 'יחי ראובן ואל ימות'¹⁷ אמרו: 'יחי ראובן לחיי עלמא ומותא תנינא לא ימות'¹⁸. ובתרגום נביאים יש מה שלא יוכל אדם לספור גמול מפרושי העולם הבא.

אם נשווה את הדברים לאמור ב"מסילת ישרים", נמצא ששם מובאים רק מאמרים מן הסוג שבחלק הראשון, הן כאלה שישנם אצל רס"ג והן מאמרים נוספים:

והנה מה שהורונו חז"ל הוא שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' וליהנות מזיו שכינתו... ומקום העידון הזה באמת הוא רק העולם הבא... אך הדרך כדי להגיע למחוז חפצנו זה הוא זה העולם, והוא מה שאמרו זיכרונם לברכה 'העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא'... והוא מה שאמרו ז"ל: 'היום לעשותם ומחר לקבל שכרם'¹⁹.... כללו של דבר, האדם לא נברא עבור מצבו בעולם הזה אלא עבור מצבו בעולם הבא, אלא שמצבו בעולם הזה הוא אמצעי למצבו בעולם הבא שהוא תכליתו. על כן תמצא מאמרי חז"ל רבים, כולם בסגנון אחד, מדמים העולם הזה למקום וזמן ההכנה והעולם הבא למקום המנוחה ואכילת המוכן כבר, הוא מה שאמרו - העולם הזה דומה לפרוזדור, כמו שאמרו ז"ל: 'היום לעשותם ומחר לקבל שכרם', 'מי שטרח

- 13 ברכות יז, א.
- 14 סנהדרין צ, א.
- 15 דברים לג, כא.
- 16 אונקלוס שם.
- 17 דברים שם ו.
- 18 אונקלוס שם.
- 19 עירובין כב, א.

בערב שבת יאכל בשבת, העולם הזה דומה ליבשה והעולם הבא לים²⁰,
וכאלה רבים על זה הדרך".

יתכן, ואף מסתבר, שגם בבחירת מאמרי חז"ל הסתייע רמח"ל בספרו של רס"ג,
אמנם, בהתאם לנושא דיונו, הוא מצטט רק מאמרים המגדירים את היחס שבין שני
העולמות. לאור מה שראינו עד כה, ניתן לומר כי ההבדל שבין 'מחשבה' לבין 'מוסר'
בא לידי ביטוי גם בסימוכין המובאים מתוך דברי חז"ל בספרים השונים.
עוד נקודת דמיון בין "האמונות והדעות" לבין "מסילת ישרים", הנוגעת לדרכי
ההוכחה והסימוכין, היא הצבת שתי קטגוריות של ראיות - מן השכל ומן המקובל²¹.
עם זאת, בעוד רס"ג פותח בראיות מן השכל - פותח רמח"ל בראיות מדברי חז"ל,
ורק לאחר מכן עובר לראיות ההגיוניות. אולי הדבר נובע מיחס שונה להכרה
השכלית: לעומת רס"ג המעניק לה מעמד בכורה, מעדיף רמח"ל את הקבלה
והמסורת, העדפה המתבטאת גם בסדר הרצאת הדברים²².

חתימה

ישנו דמיון בולט בין הפרק הראשון של מסילת ישרים לבין רעיונות המופיעים
בספר האמונות והדעות לרס"ג. נראים הדברים כי רמח"ל נטל במודע תכנים מתוך
"אמונות ודעות", תוך ביצוע שינויים המתחייבים מהעתקה מיצירה פילוסופית לספר
מוסר בעל אוריינטציה קבלית²³. קיימת אמנם אפשרות לפיה הדברים עברו מרס"ג
לרמח"ל דרך מתווך כלשהו, שכבר נתן להם צורה חדשה, אך קשה להניח שבקי
וידען כרמח"ל לא בא במגע ישיר ובר השפעה עם ספר "אמונות ודעות", ולא ידוע
לי על ספר קודם לרמח"ל שאומר את הדברים בסגנון ובאופן המדובר. כך או כך,
לפנינו דוגמא נאה לגלגולם של רעיונות מתחום המחשבה והאמונה לשדה ההדרכה
והמוסר.

20 קהלת רבה א טו.

21 בנוסח המצוי של מסילת ישרים ("סדר פרקים") ניכר הדבר בביטויים "והנה מה שהורונו
חז"ל" - ראיות מן המקובל, ו"הנה לא יוכל שום בעל שכל להאמין" - ראיות מן השכל.
ב"סדר ויכוח" מודיע החסיד במפורש "יש לי ראיות מדברי החכמים ז"ל ומן שיקול הדעת
ויושר הסברה" [שם עמ' סח]. את ההתעלמות מהקטגוריה השלישית - הראיות מן הכתוב -
הסברנו כבר לעיל.

22 סימוכין לגישה כזאת אצל רמח"ל ניתן למצוא בתחילת הפרק הראשון של ספרו דרך ה'
סע' ב [מהדורת פלדהיים עמ' 15], שם הוא מצביע על המסורת כמקור הראשי ליסודות
האמונה, ועל החקירה הפילוסופית כמשנית לה.

23 ראוי להעיר כי לעתים נראית פעולה זאת כהקטנת הרעיונות, ראה: הראי"ה קוק, אורות
הקודש, ח"ג, ירושלים תשנ"ד, עמ' קסז-קסט, אם כי שם נקודת המוצא שונה ויסודה
במשנתו של הראי"ה.